

Wo man singet, lass dich

**Een cultuurboek met Duitse liederen
voor het gebruik in Nederlandse zorginstellingen**

VOORONDERZOEK

PraktijkProduct| Hogeschool Utrecht

Student: Mareike Brons| 1551296 | V4-MA

Consulent: Han Kurstjens| Beoordelaars: Jaap Driest & Gemmy Willemaars

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	1
Beschrijving van product, literatuur en respondenten.....	2
1.1 Het product	2
1.2 De gekozen literatuur	3
1.3 De gekozen respondenten	6
Resultaten verkenning van vergelijkbare producten	7
2.1 Resultaten.....	7
2.2 Conclusie	9
Resultaten verkenning literatuur.....	10
3.2 Wat is dementie?	10
3.2 Wat kan (bekende) muziek voor dementerende ouderen betekenen?.....	12
3.3 Literatuur ten aanzien van een cultuurspecifiek (muziek)aanbod in verpleeg- en verzorgingshuizen	14
3.4 Conclusie	16
Resultaten behoefteonderzoek.....	17
4.1 Reacties respondenten verpleeg- en verzorgingshuizen	17
4.2 Reacties respondenten muziektherapie	18
4.3 Conclusie	19
Conclusie	20
Bronnenlijst	

INLEIDING

Het afstudeeronderdeel PraktijkProduct gaf mij aan het begin erg te denken. Wat voor een product zou ik kunnen ontwikkelen, waar ik zelf affiniteit mee heb en wat ik in mijn latere beroepsloopbaan zou kunnen gebruiken.

Tijdens een lange zoektocht merkte ik dat mij vooral mijn ervaringen op het gebied cultuur bezig bleven houden. Ik was als Duitse in Nederland komen studeren en ben uiteindelijk aan het begin van het vierde jaar een stage in Ghana gaan lopen. Door deze ervaringen heb ik voor mezelf gemerkt hoe belangrijk de cultuur is waarin ik groot ben geworden. Ook merkte ik dat ik op muzikaal gebied veel vrijer ben in de liedjes die ik van kleins af aan heb geluisterd.

Daarnaast heb ik tijdens mijn stage in een verpleeghuis gemerkt hoe veel invloed herkenbare muziek op dementerende ouderen kan hebben. Tijdens het luisteren van bekende klassieke muziek zag ik hoe cliënten begonnen om zich heen te kijken, er meer lichaamsspanning in de cliënt leek te zijn en cliënten vaker/ beter op visuele en verbale contactpogingen reageerden.

Deze twee ervaringen maakten dat ik graag een afstudeerproduct wilde ontwikkelen voor dementerende ouderen met een andere culturele achtergrond.

Gezien mijn stage bij een straatkinderenproject in Ghana kwam ik a snel uit op een boekje met zowel Ghanese als andere Afrikaanse liedjes. Deze liederen zijn hier minder tot niet bekend, maar kunnen wel belangrijk zijn voor mensen uit deze cultuurgebieden die in Nederland wonen.

Het verzamelen van de liedjes bleek echter vrij moeilijk en de behoefte was niet helemaal duidelijk. Daarom zocht ik het gesprek met Irene Maijer- Kruijssen, muziektherapeute in een Amsterdamse verpleeghuis, die ervaring heeft in het werken met dementerende ouderen met een buitenlandse achtergrond. Zij gaf mij de tip om mij op mijn eigen ervaringsdeskundigheid te richten, namelijk de Duitse cultuur. Volgens haar zou er in Nederland en waarschijnlijk ook in andere landen wel behoefte zijn aan een boekje met Duitse nummers dat ook uitleg over de cultuur en de nummers zou bevatten.

Een afstudeerproduct over mijn eigen culturele achtergrond te maken, had ik niet echt als mogelijk aangezien. Ik ging er automatisch van uit dat er al veel over zou bestaan. Maar door het gesprek merkte ik dat er misschien wel een kans lag en besloot ik een vooronderzoek te starten.

De uitkomsten van dit vooronderzoek zijn hiernaar te lezen.

Veel leesplezier!

1.1 Het product

Mijn vooronderzoek heb ik gericht op het volgende afstudeerproduct: een liedboek met Duitse liederen dat door Nederlandse muziektherapeuten en personeel in verpleeghuizen kan worden gebruikt om het muziekaanbod op cliënten met een Duitse achtergrond af te stemmen.

Aan het begin van mijn onderzoek had ik de volgende onderdelen voor het boekje in gedachten:

Algemeen/ introductie:	- een korte beschrijving van de Duitse cultuur, vooral in verband met feestdagen
	- als nodig een beschrijving van veel gebruikte instrumenten (alleen als dit duidelijk verschilt van Nederland)
	- eventueel beschrijvingen van activiteiten of sfeeraspecten (om hierover te praten of om deze sfeer te creëren)
Muzikaal:	- liederen gesorteerd naar diverse categorieën: - bladmuziek - teksten - akkoorden
Bijlagen:	- CD met opnames van de liederen

De beschrijving van de cultuur zou, volgens mij, daarbij helpen om de liederen beter in een context te kunnen plaatsen. Vooral op het gebied van feestdagen, maar ook in de manier van onderling contact, kon ik persoonlijk duidelijke verschillen merken tussen de Duitse en de Nederlandse cultuur. Door deze te beschrijven, kan, volgens mij, een betere inschatting hierover worden gemaakt.

Bij de sortering van de liederen in diverse categorieën dacht ik met name aan liedjes in de volgende categorieën: kinderliedjes, seizoenen, feestdagen, volksmuziek/schlager, klassieke liedjes en opera/operette. Door deze categorieën kan het boekje voor diverse cliënten worden ingezet en kan de muziektherapeut/ de verzorgende op verschillende situaties inspelen.

Het boekje bied, volgens mij, ook de mogelijkheid om gebruikt te worden met Nederlandse mensen. Soms is het moeilijk in te schatten welke liederen/ muziek een belangrijke rol in het leven van cliënten hebben/heeft gespeeld. De Duitse en de Nederlandse cultuur wijzen zeker duidelijke verschillen op, maar hebben natuurlijk ook veel overeenkomsten. Daarnaast is de ruimtelijke nabijheid zeker ook een factor waardoor het goed mogelijk is dat er ook Nederlandse cliënten zijn die graag naar Duitse muziek luisteren. De oorlogstijd zou echter weer daarin mee kunnen spelen dat er cliënten zijn die niet naar Duitse muziek willen luisteren. Hier zou dus de muziektherapeut/ het verpleegpersoneel rekening mee moeten houden.

1.2 De gekozen literatuur

Voor het literatuuronderzoek heb ik een aantal boeken, tijdschriften en websites gelezen/bekeken. Ik heb deze literatuur geselecteerd op de volgende aspecten:

A) Boeken

Boekgegevens	onderwerp	Gericht op	Samenvatting belang voor Product
The creative arts in dementia care	Clientgerichte, creatieve aanpak in de zorg voor ouderen	Ouderen met dementie	Beschrijving van het belang van creatieve activiteiten bij ouderen met dementie, waaronder de invloed die herkenbare songs kunnen hebben
De beleving van dementie	beschrijving hoe dementie door ouderen wordt ervaren	Een indruk geven hoe dementie wordt ervaren	Helder ziekte- uitleg met een beschrijving van de verschillen tussen de diverse vormen; geeft een beeld over hoe zich een persoon met dementie voelt
Praktijkboek dementiezorg		Ouderen met dementie	Zet in op de persoonsgerichte benadering
DSM IV	Diagnostische criteria van de DSM-IV-TR	Diagnose- criteria voor diverse aandoeningen	Een stapsgewijze beschrijving van de diagnose- criteria voor verschillende vormen van dementie
Vertrouwdheid: verlangen, ervaren en creëren	Onderzoek naar het thema vertrouwdheid bij dementerende	Dementerende in verzorgingshuizen	Thema thuis en verzorgen speelt vooral bij vrouwen, bij mannen is het thema vaak gerelateerd aan het vroegere werk
De heldere eenvoud van dementie	Beschrijving van dementie in ziektebeeld, gedrag etc. en de begeleiding van betroffene	Naasten van dementerende ouderen	Gaat in op de twee dementiewetten, verschillende fases en het gedrag dat vertoont kan worden
Musik um uns	Muziek- schoolboek	Muziekles en het	Overzicht Duitse

		zingen van liedjes	liedjes
En nu allemaal-liedjes en spelletjes van kinderen in kleurrijk Nederland	het zingen van liederen uit Nederland, Suriname, de Antillen, Turkije en Marokko	kinderen met een buitenlandse achtergrond in Nederlandse onderwijsinstellingen	Geeft een indruk hoe de indeling van een dergelijk boek kan worden gemaakt en welke uitleg er gegeven wordt
Met de muziek mee	Muziekactiviteiten voor (dementerende) ouderen	Begeleiders die met (dementerende) ouderen werken	Beschrijving van muziekactiviteiten en muziek met (dementerende) ouderen
Hersenschimmen (roman)	Dementie vanuit de beleving van een dementerende	Algemeen	Geeft een indruk over de beleving van dementie
Acht oude wijsjes	Verzameling van liederen	Lied- geïnteresseerde	Vormgeving van een liederverzameling
Daar zaten zeven kikkertjes al in een boerensloot: wijsjes met prentjes	Verzameling van liederen	Lied- geïnteresseerde	Vormgeving van een liederverzameling
Geef mij maar Amsterdam	Verzameling van liederen	Lied- geïnteresseerde	Vormgeving van een liederverzameling
Een koffer vol liedjes	Verzameling van liederen	Lied- geïnteresseerde	Vormgeving van een liederverzameling
Liederwolke etc.	Verzameling van Duitse liederen	Lied- geïnteresseerde	Bekende en onbekendere Duitse liedjes
Die Mundorgel	Verzameling van Duitse liederen	Lied- geïnteresseerde	Bekende en onbekendere Duitse liedjes
Songbuch	Verzameling van Duitse liederen	Lied- geïnteresseerde	Bekende en onbekendere Duitse liedjes
Evergreen Music Box	Verzameling van Duitse liederen	Lied- geïnteresseerde	Bekende en onbekendere Duitse liedjes
Met de muziek mee	Muzikale activiteiten met dementerende ouderen	Activiteitenbegeleiders en andere verzorgende	Opbouw van het boek, belang van afgestemde activiteiten
Samen terug naar	creatieve activiteiten	Activiteitenbegeleiders	Opbouw van het

vroeger- activiteiten met ouderen	met dementerende ouderen	en andere verzorgende	boek, belang van afgestemde activiteiten
-----------------------------------	--------------------------	-----------------------	--

B) Websites

websitegegevens	onderwerp	Gericht op	Samenvatting belang voor Product
www.youtube.com-old man in nursing home reacts to hearing music from his era	Man die op voor hem bekende muziek reageert en daardoor duidelijker contact kan maken met omgeving	Muziek met dementerende ouderen	Beeldmateriaal en interviews maken duidelijk welke impact muziek kan hebben op het contact dat dementerende mensen maken met mensen om hun heen
www.youtube.com-De drie stadia van Alzheimer	Fasen van Alzheimer	Mensen die zich over Alzheimer willen informeren	een duidelijke beschrijving van de drie stadia van Alzheimer
www.nederlandsmuziekinstituut.nl	Verzameling Nederlandse muziek	Muziek-geïnteresseerde	Bevat inventarisatie Nederlandse muziek en catalogus met bladmuziek
www.stretta-music.com	Verzameling van bladmuziek	Muziek-geïnteresseerde	Bevat onder ander bladmuziek van Duitse liedjes en geeft een andere mogelijkheid voor sortering van bladmuziek weer
www.volksliederarchiv.de	Verzameling Duits liedgoed, spelletjes en rijmen	Geïnteresseerde	veel bladmuziek van Duitse volksmuziek en voorbeeld sortering bladmuziek

C) Tijdschriften/ Scripties

Tijdschriftgegevens	onderwerp	Gericht op	Samenvatting belang voor Product
Muziektherapie binnen de psychogeriatric	Belang van muziektherapie bij de zorg van dementerenden		
Dementie onder allochtone ouderen	Onderzoek naar het gebruik van zorgvoorziening van	Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Zuid-	Het wordt benadrukt dat bij de zorg specifieke

allochtone ouderen	Europeaanse ouderen met dementie	kenmerken als taal en de culturele achtergrond om aandacht kunnen vragen
--------------------	--	--

1.3 De gekozen respondenten

Om zicht te krijgen op het aantal (dementerende) ouderen met een Duitse achtergrond in verzorgings- en verpleeghuizen hier in Nederland heb ik ervoor gekozen om een aantal instellingen in zowel de grensstreek als de kuststreek hierover te mailen. Via de site www.zorgkaartnederland.nl heb ik diverse verpleeg- en verzorgingshuizen in Amsterdam, Haarlem, Rotterdam, Maastricht, Nijmegen en Enschede opgezocht. Door voor deze twee uiterste- wat betreft de locatie- te kiezen, leek het mij dat ik een duidelijk beeld kon schetsen over het aantal (dementerende) ouderen met een Duitse achtergrond in de verzorgings- en verpleeghuizen. Daarnaast heb ik een aanvraag gedaan bij het CBS- het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Daarnaast heb ik een enquête over het boekje opgesteld die ik heb voorgelegd aan diverse muziektherapeuten en enkele muziektherapiestudenten die ervaring hebben in het werken met (dementerende) ouderen.

De enquête is uiteindelijk ingevuld door:

- twee muziektherapiestudenten die een of zelfs twee jaar stage hebben gelopen met de doelgroep, Carmen van Soest en Bettina Marra
- een alumni die een jaar stage heeft gelopen met de doelgroep, Sarah Nieuwenhuizen
- drie alumni die al een baan hebben gevonden in de verpleeghuiszorg, Andrea Liebrand, Floor Groeneveld en Heidi den Besten
- drie muziektherapeuten die al enkele jaren ervaring hebben opgedaan in het werken met (dementerende) ouderen, waarvan twee ook veel met (dementerende) ouderen werken die een buitenlandse achtergrond hebben. Deze muziektherapeuten zijn: Irene Majjer- Kruijssen, Annemiek Vink en Monique van Bruggen- Rufi.

2. 1 Resultaten

Kijkend naar het product zijn er drie rubrieken te vinden waarop naar vergelijkbare producten kan worden gezocht, te weten: liedboek, Duitse liederen, muziek met dementerende ouderen. Bij deze recherche kwamen vervolgens de volgende al bestaande producten naar voren die nu in volgorde van de rubrieken zullen worden gepresenteerd.

Bij het zoeken naar liedboeken, kwam ik vooral veel kerkelijke boeken tegen. Hierdoor heb ik deze zoekterm uitgebreid naar de begrippen 'songbook', 'wijzen' en 'liedbundel'. Hierbij kwamen er onder ander de boekjes 'Acht oude wijsjes' of 'Daar zaten zeven kikkertjes al in een boerensloot: wijsjes met prentjes' naar voren. In die boeken staan verschillende oude Nederlandstalige wijzen, waarbij de eerste zowel teksten als bladmuziek bevat en de tweede alleen de teksten. Ook liedboekjes met oud Hollandse liedjes bestaan er natuurlijk, zoals 'Geef mij maar Amsterdam' van de uitgeverij Warner.¹

Daarnaast bestaan er natuurlijk ook boeken met liedcollecties uit aller wereld. Een voorbeeld hiervoor is het boek 'Een koffer vol liedjes' van Ankie van der Meer & Nanne Kalma. Hierin staan liedjes uit Ierland, Engeland, Schotland en Amerika.² Een ander voorbeeld is het boek 'En nu allemaal- liedjes en spelletjes van kinderen in kleurrijk Nederland' van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. In dit boekje zijn, zoals de naam al zegt, liedjes en spelletjes uit Suriname, de Antillen, Nederland, Turkije en Marokko beschreven. De liedjes zijn per land opgeschreven en er wordt onderscheid gemaakt tussen de categorie liedjes voor kleinere kinderen en liedjes voor grotere kinderen. In het boek is daarnaast ook per land een beschrijving van de cultuur opgenomen met betrekking op een korte geschiedenis- overzicht, taalaspecten, het gebruik van muziek en natuurlijk muzikale elementen, zoals typische instrumenten en ritmes.³

Het verbinden van de twee rubrieken 'liedboek' en 'Duitse liederen' heeft de volgende resultaten naar voren gebracht. Een voorbeeld hiervoor is het boek 'Die Mundorgel' van de uitgeverij 'Mundorgel- Verlag'. In dit boekje zijn veel bekende Duitse en gedeeltelijk ook anderstalige liederen van zowel religieuze als wereldse achtergrond opgenomen. Wat de religieuze liedjes betreft zijn bijvoorbeeld 'Jesu Name nie verklinget' of 'Danke für diesen guten Morgen' erin te vinden. Voorbeelden voor de wereldse liederen zijn 'Der Hahn ist tot', 'Meine Oma fährt im Hühnerstall Motorrad' of 'Streets of London'.⁴

Daarnaast bestaat er het boek 'Musik um uns' van J.B. Metzler. Dit is eigenlijk een schoolboek. Vandaar dat er enkele hoofdstukken in zijn opgenomen over verschillende muziekstijlen, instrumenten en componisten. Maar daarnaast bevat het boek ook diverse liederen, waarvan de meeste van Duitse oorsprong zijn. Enkele liederen komen uit andere Europese landen of de USA.⁵

In de Kunterbunt- Edition is de volgende serie aan liedboeken verschenen: 'Liederwolke', 'Liederbuch', 'Liederkarren', 'Liederkiste' enz.. Hierin staan veel verschillende liedjes die uit verschillende tijdperken afkomstig zijn. Daarnaast bestaat er de boeken 'Songbuch' van de Katholieke Junge Gemeinde waarvan er verschillende boeken bestaan die ieder liederen van specifieke genres bevatten, zoals 'internationale Pop- en rocksongs', 'poetische balladen und songs, Friedenslieder und Volkslieder' of 'bekannte Folk- und Rocksongs, neue geistliche Lieder und Kinderlieder'. En tot slot is er nog het boek

¹ www.catawiki.nl

² www.bladmuziekshop.nl

³ Nederlands Centrum voor Volkscultuur (2004)

⁴ www.notenbuch.de

⁵ Metzler, J.B. (1981)

'Evergreen Music Box' van Monika Hildner, ook weer met verschillende populaire en Schlager- songs.⁶

Naast deze boeken bestaan er ook enkele websites die bladmuziek van liederen verzamelen. Het Nederlands Muziek Instituut is hier een voorbeeld voor. Op hun website 'www.nederlandsmuziekinstituut.nl' hebben zij een Catalogus waarin er naar (Nederlandstalige) bladmuziek kan worden gezocht.⁷

Ook de Duitse website 'www.stretta-music.com' is een website waarop bladmuziek wordt verzameld. Het gaat om bladmuziek in de ruimste zin, van klassiek tot modern, waarvan een deel beschikbaar is voor gratis download en een ander deel tegen kosten kan worden besteld. De bladmuziek is makkelijk te zoeken door een overzichtelijke verdeling in categorieën. In eerste instantie wordt op instrumentengroepen/ solozang/ koormuziek gezocht. Daarna is de muziek verdeeld in de verschillende genres, zoals religieuze muziek, volksliederen, oper/ operette, kerst of moderne.⁸

Tot slot is er nog de website 'www.volksliederarchiv.de' die de teksten en als mogelijk bladmuziek van alle populaire, ouderwetse Duitse liederen verzamelt. Op de site bestaat de mogelijkheid om de liedjes te zoeken op thema, alfabet, of verschijningsdatum, componist, tekst, regio of andere zoektermen.⁹

Wat betreft de laatste rubriek zijn er nog diverse boeken geschreven. Te noemen valt hierbij onder ander het boek 'Met de muziek mee' van Gert Bloemendal. Bloemendal gaat eerst in op verschillende gebieden, zoals veiligheid, verbondenheid en communicatie, waarop muziek bij (dementerende) ouderen kan inspelen. In het boek beschrijft de auteur verder verschillende muziek- activiteiten die met (dementerende) ouderen uitgevoerd kunnen worden. Er staan zowel luister- activiteiten als bewegings- en spel- activiteiten in. Daarnaast zijn er ook beschrijvingen te vinden over thema- activiteiten en zijn er registers van tekstboeken, liedbundels en CD's opgenomen. Bij de beschrijving van de activiteiten is een bepaald formaat aangehouden met de volgende punten: benodigdheden, aantal deelnemers en werkvorm. Soms worden ook tips beschreven.¹⁰

Het boek 'Samen terug naar vroeger- activiteiten met ouderen' is een ander boek die verschillende activiteiten beschrijft. In dit boek zijn activiteiten in de categorieën: creatief, gezelschap, beweging, recreatie, drama, zintuiglijk, ROT (Realiteits Oriëntatie Training), verdeeld. In de rubriek gezelschap zijn ook enkele muziekactiviteiten terug te vinden. Bij iedere activiteit worden eerst de volgende aspecten aangegeven: tijd voor voorbereiding, duur van de activiteit, groepsgrootte, aantal begeleiders, niveau van cognitie, sociale vaardigheden, concentratie en lichamelijke inspanning. Daarna wordt uitgelegd wat het doel is, wat er gedaan moet worden, wat er nodig is, hoe het aangepakt moet worden en worden er enkele tips en evaluatiepunten aangegeven.¹¹

Tijdens de recherche kwam ik ook verschillende CD's en DVD's tegen die Duitse en anderstalige muziek bevatten die geschikt is voor de doelgroep. Hierbij valt te denken aan CD's/ DVD's met klassieke muziek, Schlagers, Chanson, Oud- Hollandse liedjes en smartlappen.

⁶ www.amazon.de

⁷ www.nederlandsmuziekinstituut.nl

⁸ www.stretta-music.com

⁹ www.volksliederarchiv.de

¹⁰ Bloemendal, G. (2001)

¹¹ Savonije, G. & Wouda, E. (2011)

2.2 Conclusie

Uit de verkenning van bestaande producten komt duidelijk naar voren dat er al enkele mogelijkheden bestaan om liedjes of activiteiten met (dementerende) ouderen te zoeken. Er zijn zowel analoge als digitale materialen die te maken hebben met muziek in het algemeen en Duitse muziek in het bijzonder. Het viel op dat Nederlandstalige boekjes afgestemd zijn op het liedgebruik in Nederland en Duitstalige op het liedgebruik in Duitsland. Dat betekent dat de liedjes overwegend Nederlandstalig/ Duitstalig waren en er alleen anderstalige liedjes tussen zitten als deze ook vaker in Nederland/ Duitsland worden gezongen. Duitstalige liedjes in Nederlandstalige boekjes waren daarbij moeilijk te vinden. Opvallend bij de recherche was ook dat er vooral kerkliederen tevoorschijn kwamen toen er naar liedboeken werd gezocht. De boven beschreven boeken kwamen eigenlijk pas bij de zoektermen 'songboek' en 'liedverzameling' tevoorschijn.

Ook waren de websites soms moeilijk te vinden. De meeste websites ben ik door toeval tegengekomen.

Tijdens de recherche ben ik geen product tegen gekomen dat precies de onderdelen van mijn product verwezenlijkte.

3.1 Wat is dementie?

Dementie is een verzamelnaam voor diverse aandoeningen in de hersenen die op latere leeftijd op kunnen treden. Dementie kenmerkt zich door stoornissen in het verstandelijke vermogen, de stemming en het gedrag. Welke problemen en stoornissen precies optreden, hangt daarvan af welke vorm van dementie de patiënt heeft. Deze vormen van dementie wil ik kort beschrijven.

De meest bekende en meest voorkomende vorm is de ziekte van Alzheimer. Deze ziekte komt bij ongeveer 65% van de patiënten met dementie voor.¹² De precieze oorzaak van Alzheimer is op dit moment nog onbekend, wel zijn er enkele factoren die een Alzheimer-aandoening kenmerken.

Door het verkeerde afbreken van eiwitten, de zogenaamde amyloïdprecursorproteïne (APP), ontstaat plaque (klonten) wat, volgens onderzoekers, daarvoor zorg kan dragen dat bepaalde neuronen (deze helpen bij de informatieoverdracht) in de hersenen verdwijnen. Ook ontstaan er kluwens (verstrengelingen) door een ander eiwit en deze zorgen voor het afsterven van hersencellen door de toevoer van voedingsstoffen voor de hersencel te blokkeren. Doordat eerst de hersencellen in de hippocampus (belangrijk voor het opslaan van nieuwe ervaringen) getroffen zijn van het afsterven, hebben patiënten met de ziekte van Alzheimer snel geen herinneringen meer van gebeurtenissen voor het ziektebegin. Na de cellen in de hippocampus sterven ook hersencellen af in andere gebieden van de hersenen.¹³

De DSM IV-TR benoemt naast de geheugenstoornissen nog de volgende mogelijk bijkomende cognitieve stoornissen: afasie (taalstoornis), apraxie (moeite met het motorische vermogen), agnosie (onvermogen objecten te herkennen), stoornis in uitvoerende functies (bv. plannen maken).¹⁴

De tweede vorm van dementie is de vasculaire dementie. Vasculaire dementie is bij ongeveer 15 procent van de patiënten de oorzaak van de ondervonden problemen. Binnen deze vorm zijn er weerom verschillende vormen te onderscheiden. De meest voorkomende daarbij is de 'multi- infarct- dementie' (MID). Hierbij zorgen kleine, niet opvallende infarcten of opvallendere beroertes (veroorzaakt een verminderde bloed-/ zuurstoftoevoer) voor het afsterven van hersenweefsel. In vergelijking met de ziekte van Alzheimer verloopt deze vorm van dementie met meer 'ups and downs'. Na een infarct/ beroerte is de patiënt vaak in een toestand van verwardheid mogelijk gecombineerd met tijdelijke of blijvende verlamingsverschijnselen, een verminderd gezichtsvermogen en/ of moeite met spreken. De DSM IV-TR benoemt dat ook bij vasculaire dementie mogelijk sprake kan zijn van afasie, apraxie, agnosie en stoornissen in uitvoerende functies.¹⁵ Maar terwijl deze verschijnselen onverwacht en heftiger optreden dan bij Alzheimer, heeft de patiënt nog langer het besef van zijn ziekte gezien de omliggende gebieden van de afgestorven delen nog wel functioneren. Ook is de hippocampus niet perse meteen aangetast waardoor de patiënt zich nog langer kan herinneren aan gebeurtenissen uit het dichtbij zijnde verleden.

Op de derde plaats staan twee vormen van dementie die ongeveer ieder 10% van de dementiegevallen uitmaken.

Aan de ene kant is dat Parkinson/ Lewy Body- dementie waarbij inmiddels bekend is dat het in hoofdlijnen als dezelfde ziekte kan worden beschouwd. Bij deze ziekte(s) sterven door

¹² www.wikipedia.nl

¹³ Buijssen, H. (2007)

¹⁴ American Psychiatric Association (2001)

¹⁵ American Psychiatric Association (2001)

diverse oorzaken vooral de zenuwcellen van de substantia nigra ('zwarte stof') af.¹⁶ Symptomen van deze ziekte(s) zijn vooral van lichamelijk aard, zoals stijfheid en tremor (trillen). Dementie is hier niet in alle gevallen aan gekoppeld, maar komt ongeveer bij 30-40% van de Parkinson-/Lewy Body- dementie- patiënten voor.

Aan de andere kant is dat frontotemporale dementie. Bij deze vorm van dementie sterven vooral de hersencellen van de frontale en de temporale gebieden in de hersenen af. De ziekte kenmerkt zich daarom in eerste instantie ook niet door geheugenverlies, maar door persoonlijkheidsverandering, gedragsstoornissen en spraak.

Tot slot zijn er nog andere vrij zeldzame aandoeningen die dementie kunnen veroorzaken, zoals de ziekte van Huntington, Creutzfeldt- Jakob of het syndroom van Korsakov. Ook kan het voorkomen dat er een combinatie van twee of meer oorzaken optreedt.¹⁷

In deze beschrijving van de diverse oorzaken van dementie zijn ook al wat veranderingen benoemd die bij patiënten kunnen optreden. Om deze nog te verhelderen, volgt hierna een beschrijving van de verschillende fasen van dementie die meestal te onderscheiden zijn. Over het algemeen zijn er drie fasen te herkennen: de fase van het bedreigde ik, van het verdwaalde ik en van het verzonken ik. In iedere fase treedt nieuwe achteruitgang op en daarmee nieuwe problemen voor de patiënt.

De fase van het bedreigde ik/ fase van vergeetachtigheid:

- Moeite met het vinden van de juiste woorden (vervanging met erop lijkende woorden, 'lege' woorden, zoals 'dinges', gebruiken) en eenvoudiger taalgebruik
- Gebrek aan vaardigheid om zich in een ander te kunnen verplaatsen
- Plannen maken/ beslissingen nemen wordt moeilijker
- Anderen verdacht van het 'stelen' van zoek geraakte voorwerpen

De fase van het verdwaalde ik/ fase van verwarring:

- Moeite met het herkennen en het juiste gebruiken van voorwerpen
- Verward raken in tijd en plaats
- Namen vergeten of verwisselen
- Het contact met mensen mijden, omdat het verwarrende situaties kan oproepen en alleen zijn veiliger voelt
- Gevoelens van boosheid, bedroefdheid en onbegrip mogelijk
- Geen onderscheid meer tussen teken en object (huidige stoel doet niet denken aan stoel uit verleden, maar het is de stoel uit het verleden)
- Eerste ondersteuning in dagelijkse bezigheden

De fase van het verzonken ik/ fase van ernstige dementie:

- Zinnen hebben vaak geen betekenis meer, ook al kunnen ze nog correct klinken
- Echolalie is mogelijk (herhalen van zinnen en klanken)
- Mutisme (verstommen) is mogelijk
- Redelijk afhankelijk van ondersteuning van anderen
- Herkenning van voorwerpen of bekende personen is erg moeilijk^{18 19}

In de eerste twee fasen kan het gebeuren dat de patiënt depressief raakt, door de steeds heftigere tegenslagen. Vooral bij dementievormen als vasculaire dementie waarbij het ziektebesef lang blijft bestaan, bestaat hiervoor een hogere kans.

¹⁶ www.wikipedia.nl

¹⁷ Buijssen, H. (2007)

¹⁸ Buijssen, H. (2007)

¹⁹ www.levenmetdementie.webklik.nl

Een belangrijk aspect bij dementie is ook dat omgaan met gevoelens steeds lastiger wordt voor patiënten. Ten eerste worden ingrijpende herinneringen uit het verleden beleefd alsof ze op dat moment realiteit zijn. Ten tweede weet de persoon in kwestie niet meer hoe hij met deze gevoelens moet omgaan en kan het tot emotionele uitbarstingen komen.

Hoe meer moeite de patiënt krijgt om taal te begrijpen, hoe belangrijker lichaamstaal, zoals lichaamshouding, gebaren en gezichtsuitdrukking, voor de patiënt wordt. Ook wordt de toon waarop met de patiënt gecommuniceerd wordt steeds belangrijker.²⁰ Naast deze benadering is het, volgens Geelen (2010, p.6) ook belangrijk om cliënten met 'empathie, een persoonlijke benadering gericht op het ontmoeten van en afstemmen op de ander, zelfonthulling, spontaniteit. Die benadering is gericht op de hele persoon en houdt rekening met diens omstandigheden. Bij dit laatste wordt de persoonsgerichte benadering gekenmerkt door liefde, onvoorwaardelijke acceptatie, emotionele steun en geborgenheid zonder directe verwachtingen. De eigenheid en identiteit worden aangesproken en versterkt, waardigheid beschermd, behoeften hier en nu gepolst en ingelost. Ook op emotioneel vlak.' Persoonlijk afstemmen betekent, volgens Geelen: '(...) onderwerpen die vertrouwd en favoriet zijn, bieden meestal een goede gespreksingang. Zoals eigen stokpaardjes en specifieke interessegebieden. Uit de persoonlijke levensloop zijn ook dankbare gespreksonderwerpen te putten, waaronder kwajongensstreken, gezinstradities, vakanties en verliefdheden, eigen talenten en prestaties.'²¹ Door op de cliënt in te spelen en diens leven beter te leren kennen, kan de cliënt in zijn waarde worden gesteld en kan er eventueel meer contact met de cliënt worden gelegd.

3.2 Wat kan (bekende) muziek voor dementerende ouderen betekenen?/ De benadering van cliënten met dementie zowel op muzikaal niveau als in het alledaagse leven

In de literatuur is veel terug te vinden over de betekenis van muziek voor dementerende cliënten. Muziek speelt voor dementerende op grond van verschillende redenen een belangrijke rol. Hierna volgt een beschrijving van de gevonden onderbouwing uit de literatuur.

Kunst en muziek in het bijzonder geeft, volgens Hayes en Povey, mensen de mogelijkheid om hun gevoelens te uiten, ook als zij zich niet meer door middel van taal kunnen uiten. Bovendien gaat deze expressie in op een dieper level van de gevoelens: 'The arts seems to reach below the conscious level of experience and move underground towards a hidden depth memory, accessing the feelings stowed away. In so doing they can reconnect a person to their feeling life and most importantly to the meaning that was made at a particular moment in time. Even when that meaning can no longer be understood or conveyed in words, it can still warm the heart. (...) People with dementia can often express their feelings through the arts when words are difficult to find.' (Hayes & Povey, p. 16) Daarbij kan het ook gebeuren, zo Hayes & Povey, dat de cliënt zijn muziek herhaaldelijk wil horen of spelen: 'When they have a favourite song, they want to hear it or sing it over and over; the repetition becomes a comfort. It is important that we learn to love the repetition too.' (Hayes & Povey, 2011, p. 60)

Ook onderzoek van Aldridge en Smeijsters brengt naar voren dat 'muziek effect heeft op het menselijk functioneren' (p. 4) waarna Anne van Campen in haar afstudeerscriptie 'muziektherapie binnen de psychogeriatric' verwijst. Verantwoordelijk voor dit effect zijn, volgens het onderzoek, de vijf eigenschappen van muziek, te weten: ritme, tempo, maat, klankkleur en harmonie. Ook de tekst speelt hierin mee, maar moet apart worden genoemd, gezien het geen muzikale eigenschap is. Iedere eigenschap heeft een ander effect op de

²⁰ Buijssen, H. (2000)

²¹ Geelen, R. (2010), p.15

mens. Teksten van liederen kunnen soms nog tot in de laatste levensfase worden herinnerd.²²

Dit effect en het herinneren van liederen, maakt dat er bewust op cliënten kan worden ingespeeld en muziek hun steun kan bieden. Campen beschrijft dat liederen die een connectie hebben met feestdagen, feestelijke gelegenheden of jaargetijden bepaalde oriëntatie kunnen geven aan dementerende ouderen. Oriëntatie die ze op grond van de aandoening kwijt zijn geraakt. Daarnaast kan, volgens van Campen, de 'ritmische vormgeving' structuur geven aan de cliënten, waarbij ritmes met veel voorspelbare structuren het fijnst blijken te zijn.

Muziektherapie kan daarnaast succeservaringen bieden, bijvoorbeeld door het herinneren van teksten of melodieën, die de cliënten helpen om hun eigenwaarde te versterken. Daarnaast is een sterke kant van muziek dat het de mogelijkheid tot samenspel biedt. Hierdoor kan er contact ontstaan, waar anders moeilijk contact te krijgen is.²³

Ook in diverse andere boeken wordt uitgelegd welke invloed muziek(therapie) kan hebben op de herinneringen van dementerende ouderen. Waarom muziek zo belangrijk is voor herinneringen beschrijft Buijssen door een citaat van J.P. van der Steen: 'Muziek is een krachtige non- verbale weg naar het geheugen die, vanwege de wet van het oprollend geheugen, langer in stand blijft dan de weg die zich bedient van woorden. Dat komt doordat de muziek zetelt in het zogenaamde ritmische geheugen dat zich ontwikkelt zodra we gaan spreken en ouder is dan het abstracte geheugen- de basis van ons denken- dat daarna pas wordt gevormd.'²⁴ Muziek wordt dus al heel jong in ons geheugen opgeslagen en blijft bij dementie nog lang onaangetast. Het is dan ook niet verrassend dat Buijssen de volgende tip meegeeft: 'Door bekende, vertrouwde liedjes of melodieën te gebruiken is het mogelijk om de dementerende naar herinneringen te voeren die met de liedjes worden geassocieerd. (...)Ga op zoek naar de liedjes die je demente naaste mooi vindt en mogelijk heb je dan toch nog onverwacht contact. Voor mensen die vanaf hun jeugd gelovig zijn opgevoed en daarom met kerkgezangen, zoals psalmen of gregoriaanse liederen, zijn grootgebracht, kan deze religieuze muziek als een warm bad zijn waar ze zich heel prettig in voelen.'²⁵

Verder geven ook weer Hayes en Povey een voorbeeld over welke onverwachte herinneringen een lied kan opleveren, zelfs als er niet verwacht wordt dat de cliënt een of andere connectie met het land van herkomst van het lied heeft: 'For example, I occasionally sing a folk song from Jamaica, which mentions 'ackee', a Jamaican fruit, and I show a picture of one. The song itself is rarely known by people I sing with, but I have had someone reminisce and speak about the time they were living in Jamaica and how they used the fruit in cooking. Connections like this can arise in the most unexpected ways.'²⁶

Tot slot geeft ook de auteur Gert Bloemendaal een voorbeeld voor het oproepen van onverwachte herinneringen door muziek: 'de ene keer wordt klassieke muziek en de andere keer operette gedraaid. Zo besteedden we ook een keer aandacht aan Franse chansons. Al snel bleek dat twee deelnemers veel affiniteit hadden met deze muzieksoort. Het luisteren naar deze chansons gaf hen veel gespreksstof.'²⁷

Ook als de cliënt niet meer in staat is om zelf te musiceren, kan muziektherapie veel betekenis hebben voor de cliënt. Hayes en Povey geven voor dat geval aan dat de therapeut voor de cliënt moet spelen/ zingen: 'in singing with someone with no vocal ability (whether actual or imagined), I can sing for them, be a voice for them, express for them, so they can connect with the feeling that resonates with the song or sound.' (Hayes & Povey, 2011, p.60) Eerder al beschrijven zij het belang om daarbij op de cliënt af te stemmen: 'It feels important to acknowledge and respect differences between people, both clients and staff, but to

²² Campen, A. van (2003), p. 4

²³ Campen, A. van (2003), p.4

²⁴ Buijssen, H. (2007), p. 148

²⁵ Buijssen, H. (2007), p. 148

²⁶ Hayes, J. & Povey, S. (2011), p.67

²⁷ Bloemendaal, G. (2001), p. 19

remember that it is the wellbeing of the client which is paramount, and our responsibility to try to meet them where they are.²⁸ Bij het zingen voor de cliënt is het dus belangrijk dat de muziektherapeut probeert de stem van de cliënt te worden om zo uitdrukking te geven aan de gevoelens van de cliënt.

Naast de herinneringen die muziek kan opwekken, heeft veel muziek ook invloed op de emotieregulatie van cliënten.

Buijssen geeft de resultaten van een onderzoek uit 1998 weer dat het therapeutisch effect van klassieke muziek, zoals van Vivaldi, Mozart of Bach aantoont. Dementerenden worden door deze muziek positief beïnvloed en worden er rustiger, minder agressief, coöperatiever, slapen beter, eten beter en hebben minder last van pijn als ze een wond hebben. (Buijssen, 2007, p.149) Ook beschrijft hij een voorbeeld van Oliver Sacks hoe het zingen van bekende liedjes op de emotieregulatie van een cliënt inspeelt: 'Om haar te kalmeren, begon de familie een oud volksliedje te zingen, en de oude dame, die meestal zo dement, zo verbrokkeld was, zong vloeiend met de anderen mee. Ze leek alle woorden, alle gevoelens van het liedje te begrijpen en zich, zolang ze zong, te beheersen en weer zichzelf te zijn.' (Buijssen, 2007, p.147)

In het bovenstaande zijn al de aspecten 'gevoelens uiten', 'herinneringen ophalen', 'steun bieden', 'het versterken van de eigenwaarde' en 'emotieregulatie' benoemd. Gert Bloemendal benoemt daarnaast in zijn boek dat muziek ook 'verbondenheid kan tegweebrenge' en 'voor ontspanning kan zorgen'.²⁹

3.3 Literatuur ten aanzien van een cultuurspecifiek muziekaanbod in verpleeg- en verzorgingshuizen

Gezien door het boekje dat ik wil ontwikkelen, zal worden ingespeeld op een cultuurspecifiek aspect, is er ook naar dit aspect literatuuronderzoek gedaan.

Ten eerste is er gezocht naar de culturele invloed die bij een mens te vinden is. De auteurs van het boek 'Allemaal andersdenkenden- omgaan met cultuurverschillen' beschrijven de culturele invloed als volgt: 'Iemands gedrag wordt maar voor een deel bepaald door haar of zijn mentale programmering: de mens beschikt over een fundamenteel vermogen om daarvan af te wijken en te reageren op manieren die nieuw, creatief, destructief of onverwacht zijn. De mentale programmering waarover dit boek gaat, geeft alleen aan welke reacties waarschijnlijk en begrijpelijk zijn vanuit iemands verleden.'³⁰ En verder: 'Psychiaters en psychoanalytici onderkennen het belang van het gezinsverleden, maar niet altijd van de culturele omgeving. De psychiatrie tracht individuen te helpen van wie het gedrag niet is aangepast aan maatschappelijke normen. Ons boek beschrijft hoe de normen zelf van de ene samenleving tot de andere variëren. Het feit dat er verschillende normen bestaan, betekent dat psychiatrische hulp aan een persoon uit een ander type samenleving of zelfs uit een andere sector van dezelfde samenleving een riskante onderneming is. Zulke hulp vraagt van de hulpverlener een inzicht in zijn of haar culturele verschillen met de cliënt.'³¹

In sommige verpleeghuizen is het inmiddels wel al heel vanzelfsprekend geworden dat er gericht muziek wordt gemaakt voor allochtone ouderen die uit Suriname of India komen. Er zijn zelfs categorale instellingen waar alleen ouderen van een bepaalde cultuurgroep/ uit een specifiek land wonen en alles op hun cultuur is afgestemd. In die verpleeghuizen wordt dus duidelijk op de culturele achtergrond ingespeeld.³²

²⁸ Hayes, J. & Povey, S. (2011), p.27

²⁹ Bloemendal, G. (2001), p.16

³⁰ Hofstede, G. & Hofstede, G.J. (2007), p.18

³¹ Hofstede, G. & Hofstede, G.J. (2007), p.64

³² Baas, N. (2004), p.14

Deze categorale inrichtingen zijn volgens voorstanders belangrijk omdat 'bij het ouder worden de culturele achtergrond en de eerst geleerde taal aan belang toenemen.'³³ Taal is dus een belangrijk onderdeel van de culturele achtergrond van een cliënt. De auteurs van 'Allemaal andersdenkenden' beschrijven hoe deze relevantie van taal ontstaat: Hoewel de woorden waaruit een taal bestaat, 'symbolen' zijn in de zin van het ui- diagram (figuur 1.2) en dus behoren tot de uiterlijke verschijningsvormen van een cultuur, zijn ze tegelijk de voertuigen: onze manier van denken wordt beïnvloed door de categorieën waarvoor onze taal woorden kent.³⁴

Buijssen weerom beschrijft hoe die taal- relevantie bij dementerenden toe kan nemen: 'naast het geheugenverlies bij dementie vindt ook een taalverlies in stappen plaats. Dit komt doordat het taalgebruik zich over jaren ontwikkelt en soms zelfs aan bepaalde gebeurtenissen is gekoppeld. Daarom kan het ook gebeuren dat een persoon die ooit is geëmigreerd of die van zijn ouders nog een andere taal heeft geleerd in die taal die hij/ zij als kind sprak, terugvalt.'³⁵ Hier kunnen verzorgenden en andere hulpverleners vaak moeilijk op inspelen, omdat ze niet perse de taal van de cliënt kunnen spreken.

Ook C.F.M. Bosch benadrukt in zijn boek 'Vertrouwdheid: verlangen, ervaren en creëren' (1996, p. 95) dat de 'sociale biografie van dementerende ouderen een belangrijke invloed uitoefent op hun werkelijkheidsbeleving en de hieruit voortvloeiende gedragingen. Ook beïnvloedt de sociale biografie de gevoelens van vertrouwdheid.' Hij beschrijft verder dat verzorgenden vertrouwdheid kunnen bieden door een zoekende houding. Al met alledaagse bezigheden, zoals koekjes bakken, kunnen er voor de cliënten situaties worden gecreëerd die hun aan vroeger laten denken en daardoor een veilig en warm gevoel geven. Uitslag gevend voor dit gevoel is daarbij niet dat de cliënten actief betrokken zijn, maar alleen al door de geur of bepaalde geluiden kan een dergelijk gevoel ontstaan.³⁶

Natuurlijk, zo schrijft Bosch verder, is het niet mogelijk om op alle wensen van bewoners tegelijk in te spelen. Maar er kan wel afwisselend aandacht aan worden geschonken, zodat iedereen zich op zijn gemak kan voelen (Bosch, C.F.M., 1996, p.74) Als strategie om prikkels te vinden die dergelijke vertrouwde situaties voor cliënten kunnen creëren, noemt hij om naar concreet gedrag van de cliënt te kijken. Hierdoor kan informatie uit het verleden van de cliënt worden gewonnen, zoals favoriete muziek, een naam of straatnaam.³⁷

Ook Gabriëlle Beelen- Beefting beschrijft het belang van bekende muziek in een artikel in het tijdschrift Denkbeeld (Nr.2, 2003, p.9). Ze beschrijft daarin de wijze waarop receptieve muziektherapie een plaats kan hebben binnen de reminiscentie. Door bekende muziek te luisteren worden herinneringen bij de cliënt gewekt die weerom voor een vertrouwd gevoel zorgen.

Op pagina 9 en 10 geeft Anne van Campen in haar scriptie 'muziektherapie binnen de psychogeriatric' een ander voorbeeld voor het positieve effect van bekende muziek: 'Mevrouw Konings werd geactiveerd doordat ze bekende melodieën hoorde, dit stimuleerde haar tot actie en nam ze initiatieven. De muziek prikkelde haar geheugen, de teksten werden hierdoor sneller herinnerd waardoor ze de liederen kende en mee kon zingen. Uiteindelijk kwam ze zelf op nieuwe liederen die ze graag wilde zingen dat leidde tot initiatieven.' Tot slot zijn deze positieve effecten van bekende muziek, volgens Anne van Campen, ook terug te vinden in de Realiteits Oriëntatie Benadering (R.O.B.) en in de validation- methode. Bij de R.O.B.- methode gaat het erom de identiteit en de oriëntatie van de cliënt aan te spreken de validation- methode legt de nadruk op de persoonlijke leefwereld van de dementerende. 'Om

³³ Kloosterboer, D. & Süleyman, D., drs (1994), p. 9

³⁴ Hofstede G. & Hofstede, G.J. (2007), p. 319

³⁵ Buijssen, H. (2007), p. 89-90

³⁶ Bosch, C.F.M. (1996), p.73

³⁷ Bosch, C.F.M. (1996), p.73

dit te bereiken heeft de dementerende mens behoefte om gehoord te worden door iemand die vertrouwen wekt door te luisteren, de gevoelens van de dementerende mens respecteert en weet dat elk gevoel oprecht is'.³⁸

3.4 Conclusie

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat dementie een aandoening is die naast de lichamelijke problemen ook veel psychologische problemen met zich brengt. Cliënten hebben behoefte aan vertrouwdheid, houvast, herinneringen en herkenning. Er zijn verschillende fasen te onderscheiden waar op verschillende manieren moet worden ingespeeld. Ook blijkt uit het onderzoek dat muziek een belangrijk component is als het daarom gaat mensen met dementie te benaderen. Er komen herinneringen los en hierover kan contact met cliënten worden gelegd. Muziek wordt daarnaast door veel cliënten nog lange herinnerd. Muziek wordt al vroeg in de hersenen opgeslagen en blijft daardoor bij dementie nog lange bestaan. In het derde deel van het literatuuronderzoek komt naar voren dat cultuurspecifieke muziek ook een rol kan spelen. Het hoeft niet perse van belang te zijn, maar afhankelijk van de cliënt kan het de herinnering positief beïnvloeden. Daarnaast kan het ook een onverwacht effect hebben op mensen die niet specifiek gebonden zijn aan die cultuurervaringen, maar door een vroeger interesse weer worden geprikkeld.

³⁸ Campen. A. van (2003), p.2-3

4.1 Reacties respondenten verpleeg- en verzorgingshuizen

Mijn aanvraag bij het CBS, het Centraal Bureau voor de Statistiek, heeft helaas geen resultaten opgeleverd. Bij het CBS zijn geen gegevens over het aantal cliënten met een Duits achtergrond in Nederlandse verzorgings- en verpleeghuizen bekend.

Het populatie- en behoefteonderzoek door middel van een digitale enquête verstuurd aan diverse verzorgings- en verpleeghuizen heeft wel enkele reacties opgeleverd. Er zijn 24 verpleeg- en verzorgingshuizen benaderd met de volgende vragen:

- Heeft u geregeld Duitse cliënten? Zo ja, kunt u een percentage aangeven hoeveel cliënten dit momenteel zijn?
- Worden er met deze cliënten wel eens Duitse liedjes gezongen?
- Zo ja, heeft u hiervoor al een boekje ter beschikking? Zo niet, zou u behoefte hebben aan een dergelijk boekje?

Op de enquête is door 18 personen geantwoord. Hiervan waren sommigen bij dezelfde organisatie werkzaam en zijn er van andere verzorgingshuizen geen reacties gekomen. De respondenten waren zowel werkzaam als organisatorisch medewerker (bv. coördinator recreatie en vrijwilligers), als cliëntenadviseur of op de afdeling activiteitenbegeleiding. Ik zal hierna even schematisch de responsen weergeven:

Aantal van de reacties	Soort reactie
5	Geen Duitse cliënten/ geen behoefte
1	Niet bruikbaar
6	Weinig Duitse cliënten/ geen behoefte
6	Wel Duitse cliënten/ wel behoefte

Uit de antwoorden bleek dat er zowel verpleeghuizen zijn die momenteel Duitse cliënten hebben als verpleeghuizen die geen Duitse cliënten hebben. Af en toe werd ook aangegeven hoe dit in de afgelopen jaren was geweest.

Medewerkers uit de verpleeghuizen die geen Duitse cliënten kenden, gaven altijd aan geen behoefte te hebben aan een liedboekje met Duitse liederen. Er werden geen andere redenen aangegeven dan de afwezigheid van Duitse cliënten en het missen van ervaring met het werken met Duitse cliënten om de behoefte in te kunnen schatten.

Een antwoord was voor het onderzoek niet bruikbaar, omdat de respons op iets anders doelde dan de aanvankelijk gestelde vraag.

Daarnaast waren er nog 6 responsen die aangaven geen behoefte te zien aan het product en gedeeltelijk verwezen naar het omgaan met Duitse muziek binnen hun verzorgings- of verpleeghuis. Zo werd er bijvoorbeeld aangegeven dat het percentage Duitse cliënten erg klein is en daarom geen Duitse liederen met hun worden gezongen.³⁹ Een andere reactie wees aan dat ook Nederlandse cliënten Duitse liederen kennen. Daarom worden deze liederen ook op muziekmiddagen weleens met hun geluisterd.⁴⁰

Tot slot waren er 6 responsen die aangaven wel Duitse cliënten in huis te hebben (gehad) en een behoefte te zien aan het product. Een volgende overeenkomst in die responsen was dat er niet heel veel Duitse cliënten te vinden waren. Hoeveel cliënten er waren, verschilde nogal. Soms 1-2 cliënten per jaar. Soms maar 2 in 10 jaar. Verder gaven de respondenten verschillende redenen aan waarom zij de behoefte aan een dergelijk product herkenden:

³⁹ Westenberg, K. (2013)

⁴⁰ Arts, G. (2013)

- 'Ik weet dat met hen wel eens een Duits verhaal werd gelezen, maar niet gezongen. Ik denk echter wel dat een liedjesboek een prettige aanvulling zou zijn op de begeleiding! Muziek werkt namelijk heel goed om contact te krijgen met de dementerende bewoners die bij ons in dit huis wonen.'
(Elisabeth van den Bos- Zorgbalans)
- 'Ik heb geen Duits liederen met hen gezongen. Maar zo'n boekje als handvat is altijd handig. Ook voor mensen die niet dement zijn is het leuk om een leidraad te hebben wat voor hen bekende liederen zijn.'
(Leonie van Knijnenburg- Velsersduin Driehuis)
- 'Binnen ons huis komen we niet erg veel Duitse bewoners tegen, soms 1 of 2 per jaar, maar wel bewoners die erg veel 'hebben' met Duitsland. (...) Veel grens- bewoners zien Duitsland voornamelijk als bevriend buurland; een enkeling heeft helaas traumatische ervaringen vanuit WO II over gehouden, en helaas speelt dit in de periode van dementering soms heel heftig op. Er is veel interesse in het Duitse lied. Dat gaat maar zelden terug tot het Duitse kinderlied, maar er is veel interesse in operette en opera, klassieke lied, schlagers, volksmuziek en een soort van 'kleinkunst liedjes' van Rudy Carell, Peter Alexander etc etc. Ik zing veel voor en met de mensen, en ook het Duitse lied komt continu voorbij, met alle herinneringen en associaties van dien. Ik zou graag een boekje met verzameld Duits werk van je willen kopen, want vooral de achtergrond bij sommige liederen geeft veel aanleiding tot gesprek.'
(Moniek Korsman- Livio)

4.2 Reacties respondenten muziektherapie

Bij de enquête die ik aan 9 muziektherapeuten heb voorgelegd, hield de volgende vragen in:

- Hoe schat u de behoefte van een dergelijke boekje in?
- Wat vindt u van de beschreven onderdelen? Zou u onderdelen weglaten of juist nog andere toevoegen?
- Heeft u zelf ervaringen met ouderen met een Duits achtergrond en bent u daarin liederen tegen gekomen die u zou aanbevelen voor het boekje?
- Heeft u nog andere op-/ aanmerkingen?

Om te beginnen zagen alle muziektherapeuten een kans dat er behoefte is aan het product. Sommigen maakten de behoefte afhankelijk van de populatie in verpleeg- en verzorgingshuizen. Anderen kenden die behoefte erg goed. Er werden onder ander de volgende redenen aangegeven, waarom het product op een behoefte inspeelt:

- 'Toen ik begon met werken in een verpleeghuis in Rotterdam, liep ik er al tegenaan dat ik de 'echte Rotterdamse liedjes' niet allemaal kende. Vervolgens heb ik mezelf deze aangeleerd en kon ik op die manier beter aansluiting vinden bij de cliënten en beter inspelen op hun behoeften.'
(Heidi den Besten)
- 'Het is voor de therapeut een hoge drempel om in te zetten wanneer hij/zij geen Duits kan spreken.'
(Bettina Marra)
- 'Ik (...) werk in het grensgebied Nederland-Duitsland dus hier (in Enschede) zijn veel PG-bewoners een Duitse achtergrond. De Twentse (dus Nederlandse) mensen hebben ook veel met de Duitse liedjes, het dialect is zelfs bijna hetzelfde hier in de grensstreek. Dus ja, die behoefte is denk ik heel groot.'
(Monique van Bruggen- Rufi)

De antwoorden gaven ook duidelijk aan welke onderdelen een respondent zou weglaten of juist toevoegen.

Door alle respondenten werd aangegeven dat ze geen van de beschreven onderdelen zouden weglaten. Wel werden verschillende toevoegingen benoemd:

- een korte introductie in de Duitse taal (korte zinnen om sfeer te creëren, zoals zinnen om elkaar te begroeten, om iemand te bedanken etc)
- doelbeschrijving van het product
- uitgeschreven werkvormen
- beschrijving methodiek
- observatie- aspecten

Daarnaast werd hierbij nog de tip gegeven om van tevoren erover na te denken op welke instrumenten de toegevoegde bladmuziek is gericht (bv. piano, gitaar, zang, ...)

Wat betreft liedsuggesties, gaven 5 respondenten aan geen aanbevelingen te hebben. Een ander respondent gaf aan geen liedje te weten, maar in haar werk heeft ze gezien dat muziek van Strauss bij de meeste mensen een snaar weet te raken. Een ander respondent gaf weerom 2 concrete liedjes aan: *Muss i denn* en *Adieu mein kleiner Gardenoffizier*. De volgende muziektherapeut kende een kinderrijm: *Ein, zwei, Polizei; Drei, vier, Officier; Fünf, sechs, alte Hexe; Sieben, acht, steht und wacht ; Neun, zehn, Schlafen gehen*. De laatste muziektherapeut verwees naar het liedboek 'Das Ding' en muziek als Schlager, religieuze muziek, feestmuziek en Duitse klassiekers.

Bij de vraag naar andere op- of aanmerkingen kwamen verschillende aspecten naar voren. Deze worden hierna genoteerd:

- sortering van de liederen op bijvoorbeeld jaartal, gebied in Duitsland, thema
- nadenken of uitleg over cultuur en gebruiken voorin het boek of bij de diverse liederen opgeschreven wordt
- er kan een bepaalde gevoeligheid tegenover Duitse muziek liggen die nog met de 2^e wereldoorlog te maken heeft
- wat is het uitgangspunt van het product (inzet voor het vermaak van de cliënten of om aan sympathisering te werken)
- zinvol, goed en origineel product en een goed idee om bij de specifieke achtergrond van de bewoner aan te sluiten

4.3 Conclusie

Uit het behoefteonderzoek komt naar voren dat de populatie van Duitse cliënten in verpleeg- en verzorgingshuizen in Oost- en West- Nederland niet opvallend groot is. Gezien er bij de meeste responsen geen duidelijke indicatie over de populatie is gegeven, kunnen er geen duidelijke uitspraken over worden gedaan. Wel waren er 12 verpleeg- of verzorgingshuizen die af en toe of geregeld Duitse cliënten hebben. Ook lijken er in Oost- Nederland iets meer cliënten met een Duitse achtergrond te zijn dan in West- Nederland. In sommige verpleeghuizen werd wel al naar Duitse muziek met cliënten geluisterd, alleen werden er geen zangactiviteiten gedaan. Hier zou het boek de drempel voor een dergelijke activiteit kunnen verlagen.

Bij de muziektherapeuten was de behoefte nog duidelijker te herkennen. Zij herkenden allemaal het belang om bij de specifieke achtergrond van de cliënt aan te sluiten. Sommigen maakten de behoefte wel afhankelijk van de populatie Duitse cliënten in de verpleeghuizen. Uit hun antwoorden was bovendien te lezen dat de meesten geen Duitse liedjes kenden die met ouderen konden worden gezongen.

Tijdens het behoefteonderzoek ben ik door toeval te weten gekomen dat er in Tsjechië steeds meer categorale verzorgingshuizen voor Duitse ouderen worden opgericht. De aanleiding hiervoor is dat zorg in Duitsland voor sommige families te duur wordt en zij naar andere mogelijkheden kijken. Om goede zorg aan te bieden, moeten medewerkers de Duitse taal kunnen spreken. Ik denk dat ook voor hun het boekje nog een aanvulling zou kunnen zijn.

CONCLUSIE

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de doelgroep beperkt is, maar het belang van het product daarom niet minder groot is. Daarnaast gaat het niet om een enkel geval waarin het boek gebruikt kan worden, maar er zijn wel geregeld Duitse cliënten in verzorgings- en verpleeghuizen te vinden. De doelgroep kan worden uitgebreid door te kijken naar Nederlandse ouderen die geïnteresseerd zijn in Duitse muziek. Hierbij moet echter worden gelet op een eventuele gevoeligheid vanuit de 2^e wereldoorlog. Het belang van het product ligt dan ook vooral op individueel niveau. Het heeft een ondersteunend karakter voor de muziektherapeut of verzorgende van de cliënt en kan voor cliënten op verschillende gebieden steun en (h)erkenning bieden.

BRONNENLIJST

- American Psychiatric Association, Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (2001). Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM- IV- TR. Nederlandse vertaling Pearson Assessment and Information B.V.: Amsterdam
- Arts, G., expert, verbonden aan organisatie Vivre te Maastricht als locatiemanager. Reactie op enquête op 8 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden. Onderwerp van de enquête: behoefte aan het afstudeerproduct in verpleeg- en verzorgingshuizen
- Baas, N. (2004). Naar een cultuurspecifiek dementie- aanbod. Zorgvernieuwing Psychogeriatric/ BOZ: Tilburg
- Besten, H. den, expert, verbonden aan instelling Frankelandgroep te Schiedam als muziektherapeut. Reactie op enquête op 26 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Bloemendal, G. (2001). Met de muziek mee- muziek met (dementerende) ouderen. Elsevier Gezondheidszorg: Maarssen
- Bos, E. van den, expert, verbonden aan organisatie Zorgbalans te IJmuiden als activiteitenbegeleider en vrijwilligerscoördinator. Reactie op enquête op 22 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden. Onderwerp van de enquête: behoefte aan het afstudeerproduct in verpleeg- en verzorgingshuizen
- Bosch, C.F.M. (1996). Vertrouwdheid: verlangen, ervaren en creëren- een onderzoek naar de werkelijkheidsbeleving van dementerende ouderen verblijvend op psychogeriatric verpleegafdelingen. Uitgeverij LEMMA: Utrecht
- Bruggen- Ruffi, M. van, expert, verbonden aan Atlant Zorggroep te Apeldoorn als muziektherapeut. Reactie op enquête op 10 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Buijssen, H. (2007). De beleving van dementie- een eenvoudige gids voor naasten van dementerenden. Uitgeverij het Spectrum: Houten
- Buijssen, H. (2000). De heldere eenvoud van dementie- een gids voor de familie. Tred uitgeverij: Tilburg
- Campen, A. van (2003). Muziektherapie in de psychogeriatric. Specialisatieproject, ongepubliceerd. Hogeschool Utrecht: Amersfoort
- Geelen, R. (2010). Praktijkboek dementiezorg- van achterdocht tot zwerfgedrag. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Groeneveld, F., expert, verbonden aan instelling Lelie zorggroep te Rotterdam als muziektherapeut. Reactie op enquête op 22 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.

- Hogeschool Utrecht Amersfoort (2012). Studiehandleiding Praktijkproject 2012-2013 4e jaar voltijd/deeltijd. Studiehandleiding, ongepubliceerd. Hogeschool Utrecht: Amersfoort
- Hayes, J. & Povey, S. (2011). The creative arts in dementia care- practical person-centered approaches and ideas. Jessica Kingsley Publishers: London
- Hofstede, G. & Hofstede, G.J. (2005). Allemaal andersdenkenden- omgaan met cultuurverschillen. Uitgeverij Contact: Amsterdam/ Antwerpen
- Kloosterboer, D. & Süleyman, D., drs (1994). Dementie onder allochtone ouderen- een inventarisatie. Afstudeerscriptie, ongepubliceerd. ACB/ TISBO: Amsterdam
- Knijnenburg, L., expert, verbonden aan organisatie Zorgbalans te Ijmuiden als activiteitenbegeleider. Reactie op enquête op 26 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden. Onderwerp van de enquête: behoefte aan het afstudeerproduct in verpleeg- en verzorgingshuizen
- Korsman, M., expert, verbonden aan organisatie Livio te Enschede als muziektherapeut. Reactie op enquête op 13 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden. Onderwerp van de enquête: behoefte aan het afstudeerproduct in verpleeg- en verzorgingshuizen
- Liebrand, A., expert, verbonden aan instelling Lelie zorggroep te Rotterdam als muziektherapeut. Reactie op enquête op 19 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Marra, B., expert, verbonden aan Hogeschool Utrecht te Amersfoort als muziektherapiestudent. Reactie op enquête op 20 december 2012, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Metzler, J.B. (1981). Musik um uns. J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung: Stuttgart
- Nederlands Centrum voor Volkscultuur (2004). En nu allemaal- liedjes en spelletjes van kinderen in kleurrijk Nederland. PlanPlan: Amsterdam
- Nieuwenhuizen, S., expert, verbonden aan Actie met Muziek te Amsterdam als muziektherapeut. Reactie op enquête op 12 december 2012, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Savonije, G. & Wouda, E. (Red.) (2011). Samen terug naar vroeger- activiteiten met ouderen. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Soest, C. van, expert, verbonden aan instelling Inovum te Loosdrecht als activiteitenbegeleider. Reactie op enquête op 12 december 2012, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- StudieArena (2012). Multiculturele dementiezorg- zorg en welzijn toegankelijk maken voor migranten met dementie. Flyer Landelijk congres, ongepubliceerd. StudieArena: Utrecht

- Vink, A., expert, verbonden aan de Rijksuniversiteit te Groningen als onderzoeker over de effecten van muziektherapie bij dementie. Reactie op enquête op 11 maart 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden.
- Westenberg, K., expert, verbonden aan organisatie Zorgbalans te Haarlem als activiteitenbegeleider. Reactie op enquête op 2 april 2013, in het kader van afstudeerscriptie aan Hogeschool Utrecht. De enquête is via de mail gehouden. Onderwerp van de enquête: behoefte aan het afstudeerproduct in verpleeg- en verzorgingshuizen
- www.amazon.de
trefwoord: KJG Songbuch
geraadpleegd: 24/03/2013
- www.bladmuziekshop.nl
trefwoord: songbook
geraadpleegd: 26/03/2013
- www.catawiki.nl
trefwoord: wijsjes
geraadpleegd: 23/03/2013
- www.wikipedia.nl
trefwoord: dementie
geraadpleegd: 26/03/2013
- www.levenmetdementie.webklik.nl
trefwoord: fasen van dementie
geraadpleegd: 26/03/2013
- www.notenbuch.de
trefwoord: Die Mundorgel
geraadpleegd: 26/03/2013
- www.stretta-music.com
trefwoord: Noten
geraadpleegd: 25/03/2013
- www.volksliederarchiv.de
trefwoord: weisst du wieviel Sternlein stehen
geraadpleegd: 27/03/2013